

Quliyeva Pərvin Qurban qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ERKƏN YAŞ DÖVRÜNÜN DİAQNOSTİKASININ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *diaqnostika, sosial, blok, inkluziv təhsil, qarışıq, qrup*

Keywords: *diagnosis, social, block, inclusive education, mixed, group*

Ключевые слова: *диагностика, социальная, блок, инклюзивное образование, смешанная, групповая*

Erkən uşaqlıq dövrü 1 yaşdan 3 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövrdə uşaqlar öz tələbatlarını əşyavi-manipulyativ fəaliyyətin köməyi ilə ödəyirlər. Erkən uşaqlıq dövrü özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu dövrdə uşaq nitqə yiyələnir və nəticədə şəxsiyyətin və fəaliyyət subyektinin formalaşması üçün zəmin yaranır. Hələ körpəlik dövrünün sonunda (11-ci aydan) uşaq nitqin fonetik quruluşuna, yiyələnməyə başlayır, getdikcə söz ehtiyatı artır və üçüncü yaşın axırında 300-400-ə çatır. 1 yaş 10 aylıqdan başlayaraq uşaq ayrı-ayrı sözləri cümlədə birləşdirməyə başlayır. Nitqin inkişafı əsasında uşaq əşyaları ən parlaq zahiri əlamətlərinə görə qruplaşdırmağa başlayır. Bunu ümumiləşdirmənin ilkin mərhələsi kimi qeyd etmək mümkündür. Bu dövrdə psixikanın əsas formaları olan hafizə (tanıma şəklində), əyani-əməli təfəkkür, diqqət, qavrayış fəal şəkildə inkişaf etməyə başlayır. İkinci yaşda uşaq yaxın adamları və obyektləri qavradıqdan bir neçə həftə, üçüncü yaşda bir neçə aydan sonra tanıya bilir. Tanıma ilə yanaşı qavranılmış əşyaların xatırlanması da inkişaf edir.

Erkən uşaqlıq dövründə *nitqin* inkişafı ilə bağlı olaraq *təfəkkür*, xüsusilə *əyani-əməli təfəkkür* də inkişaf edir. Lakin bu dövrdə uşaqlar öz fikirlərini sözlə ifadə edə bilsələr də, onların təfəkkürləri müəyyən hərəkətlərlə daha çox bağlı olub, bu hərəkətlərdə təzahür edir. Bu dövrdə uşaqların fikri fəaliyyəti əsasən konkret cisim və hadisələrlə bağlı olur. Erkən uşaqlıq yaşında diqqətin yeni xüsusiyyətləri özünü göstərir. Uşağın böyüklərlə nitq ünsiyyəti burada mühüm rol oynayır. Söz siqnalları uşağın diqqətinin müəyyən obyektə yönəlməsinə, qeyri-ixtiyari diqqətin davamlılığına və dəqiqliyinə əsaslı təsir göstərir. Böyüklərin tələbi ilə uşaqlarda ixtiyari diqqətin inkişafı üçün şərait yaranır. Ünsiyyət prosesində uşağın biliyi, təcrübəsi tədricən artır. Nəticədə uşaqda ixtiyari qavrayışın - müşahidənin inkişafı üçün şərait yaranır. Burada böyüklərin uşağın qavrayışını təşkil etməsi əsas rol oynayır.

Erkən uşaqlıq dövründə uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafı üçün də zəmin yaranmış olur. Uşaq özünü başqa əşyalardan, onu əhatə edən adamlardan ayırmağa başlayır. Bu isə uşaqda ilkin özünüdərkətmə formasının meydana gəlməsinə səbəb olur. Üç yaşında uşaqda özü haqqında təsəvvür yaranır. Nəticədə uşaq özünü adı ilə deyil, “mənəm”, “mən” əvəzlilikləri ilə adlandırmağa başlayır. Bununla bağlı olaraq ilk yaş “böhranı”, “üç yaşın böhranı” özünü büruzə verir. Uşaq “mən” kəlməsini işlətməklə özünün müstəqilliyə olan meylini büruzə verir; onda mənlik şüurunun ibtidai forması müşahidə olunur. Bununla da uşaq böyüklərdən asılı olsa da müstəqil hərəkət etməyə, “mən özüm” - deyər şəxsi fəallıq göstərməyə başlayır. Uşağın psixi inkişafında ilk “yaş böhranı” böyüklərlə qarşılıqlı münasibət zamanı tərslik, inadkarlıq, höcətlik kimi neqativ keyfiyyətlər halında diqqəti cəlb edir. Uşağın müstəqil olaraq öz tələbatını ödəmək cəhdi, özünü başqa adamlarla müqayisə etməsi, böyüklərin verdiyi tələblərdən boyun qaçırması və hərəkətlərindəki sərbəstliyi “üç yaşın böhranı” haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Əgər yaşlılar uşağın müstəqilliyi və sərbəstliyini lazımı şəkildə tənzim və təşkil edərsə yaş böhranı tədricən aradan qaldırıla bilər.

Uşağın erkən inkişaf dövrü (0-3 yaş) insan ontogenezində neyro-psixi funksiyaların təşəkkül etdiyi mühüm dövrüdür. Uşaq həyatının ilk illərində köməksiz bir canlıdan mobil, sosial cəhətdən fəal insanadək yol keçir. Məhz erkən uşaqlıq dövründə gələcək inkişafın zəmini olan ümumbəşəri təcrübənin vacib komponentləri mənimsənilir: psixi fəaliyyətin, emosional və motivasiya sahələrinin əsası qoyulur, müstəqil hərəkətlərə və nitq fəaliyyətinə hazırlıq gedir. Erkən uşaqlıq dövrü həm də psixoloji-pedaqoji təsir nöqtəyindən çox əhəmiyyətli dövrüdür. Buna görə də inkişafda olan pozulmaların erkən diaqnostikası vacib bir məsələyə çevrilir.

İnkişafın pozulmasının fərdi strukturunun kompleks müayinəsi ilkin qüsurun dərəcəsinin və sosial faktorların inkişafı gedisinə təsirinin müəyyənəşdirilməsi ilə, yanaşı xəstəliklərin və uşağın somatik vəziyyətinin xarakteristikasını nəzərdə tutur.

Erkən kompleks diaqnostika 3 blokdan ibarətdir: sosial blok, tibbi blok və psixoloji-pedaqoji blok.

Erkən yaş dövründə qeyri-adekvat sosial mühitin təsiri altında uşağın psixofiziki inkişafı pozulur, beyin strukturlarının yetişməsi prosesi deformasiya olur, analizatorlararası əlaqələrin formalaşması ləngiyir. Buna görə də erkən diaqnostika prosesində sosial blok böyük əhəmiyyətə malikdir.

Erkən yaş dövrünün diaqnostikasında tibbi blokun rolu əvəzəlməzdir. Tibbi diaqnostika nəticəsində ilkin nöqsanın strukturu, yanaşı gedən pozulmalar, patoloji prosesin xüsusiyyətləri, nöqsanın etiologiyası və patogenezi və nəhayət, klinik diaqnoz müəyyən edilir. Uşağın psixonevroloji, somatik və antropometrik statusu müəyyənləşəndən sonra, tibbi korreksiyanın (cərrahi müdaxilədən uzunmüddətli bərpaedici müalicəyədək) vaxtı və metodları təyin edilir.

Xüsusi müəllim və xüsusi psixoloqun səriştəsində olan **psixoloji-pedaqoji blok** inkişafın aktual səviyyəsini (xüsusi testlər vasitəsilə) müəyyənləşdirməklə, inkişaf və korreksiyaedici proqramların həyata keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır.

Hər üç mərhələdə valideynlərin fəal iştirakı uşağın sağlamlığının, fərdi təliminin və psixoloji problemlərinin maksimal həllinə kömək edir.

Ümumiyyətlə, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların integrasiyası məktəbəqədər yaş dövründən, onların sosial integrasiyasından başlamalıdır. Bu zaman inkişafında problemləri olan uşaqlar zəruri məsləhəti dəstəklə, pedaqoji-korreksion və tibbi-sosial köməklə təmin edirlər.

İnklüziv tərbiyə və təlimin inkişafı xüsusi və kütləvi təhsil arasında yeni münasibətlərin yaranmasına zəmin yaradaraq, onların arasındakı maneələri aradan qaldırır, sərhədləri şəffaf edəcək.

Məktəbəqədər yaşlı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inklüziv tərbiyə və təlimi onlar üçün yaş normasına uyğun və ya yaxın ümumi və nitqi inkişaf səviyyəsinə çatmaq, normal inkişaf etmiş uşaqların mühitinə daha erkən daxil olmaq imkanı yaradır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların inklüziv tərbiyə və təliminə keçərkən, indiki sosial-iqtisadi şəraiti, təhsil sisteminin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, xarici modellərin mexaniki təqlidini tam istisna etmək lazımdır. Bundan başqa, integrasiya qeyri-mütəşəkkil surətdə həyata keçirilə bilməz. O, ancaq məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrin müvafiq-maddi texniki, proqram-metodik və kadr təminatı olan zaman düzgün təşkil olunub həyata keçirilə bilər.

Beləki, qarışıq tipli məktəbəqədər tərbiyə müəssisədə müəyyən kateqoriyalara aid uşaqların integrativ tərbiyə və təlimini təşkil etmək olar. Məs: normal eşitməsi olan uşaqlarla eşitməsi problemli olan uşaqların, normal görməsi olan uşaqlarla görməsi problemli olan uşaqların, normal psixofiziki inkişafı olan uşaqlarla psixi inkişafında ləngiməsi olan uşaqların və s. Hər belə məktəbəqədər müəssisədə uşaqlara korreksion kömək göstərmək, onları sağlamaşdırmaq üçün lazımi şərait yaradılmalıdır.

Qarışıq tipli qruplara uşaqların qəbulu onların valideynlərinin ərizəsi və tibbi-psixoloji-pedaqoji komissiyanın rəyi əsasında aparılmalıdır. Nitqi qüsurlu və normal uşaqları bir qrupda birləşdirmək məqsəduyğun deyil, çünki bu kateqoriyalı uşaqlar, faktiki olaraq, integrasiya şəraitindədirlər. Bundan başqa, belə uşaqlara xüsusi loqopedik kömək sistemi xeyli inkişaf edib (uşaq psixonevroloji dispanserdə, ümumtəhsil məktəblərin loqopedik punktlarında, uşaq poliklinikalarında, yeni açılan mərkəzlərdə və s.) .Bu cür tipli məktəbəqədər müəssisələr yaxın xaricdə (Rusiya) artıq fəaliyyət göstərir. Qarışıq tipli qruplarda uşaqların sayı yaşıdan və ilkin qüsurun xarakterindən asılı olaraq, azaldılır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanca Sağlamlıq İmkanları Məhdud olan Uşaqlara Təhsil Xidmətlərinin Göstərilməsi Haqqında Tədqiqat” Müasir Təhsilə və Tədrisə Yardım Mərkəzi, 2009 (fəsil 3.1. Təhsil imkanları, təlim təcrübəsinin müşahidələri).

2.“Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar: Yanaşmaların, siyasətlərin və praktikaların təkmilləşdirilməsi. Qiymətləndirmə hesabatı”, Leyla İsmayılova və dig. 2005, Fəsil II.3. Təhsil Müəssisəsinin mühiti, pp. 20-26.

3.Hüseynova Nailə -“İnklüziv təhsil” Bakı-2014

4.S.Ə.Qasımov, E.M.Kərimova, İ.Sultanova, T.H.Ağayeva-“İnklüziv təhsil sistemində ailə-məktəb, valideyn-müəllim münasibətləri” Bakı-2006

The future of the diagnostics of the early age period

Summary

Early developmental period of the child (0-3 years) is an important period in the formation of neuro-mental functions on human ontogenesis. Therefore, early diagnosis of developmental disorders becomes an important issue. Early complex diagnosis consists of 3 blocks: social block, medical block and psychological-pedagogical block. Active involvement of parents in all three stages helps to maximize the child's health, individual learning and psychological problems.

In general, the integration of children with special needs should start with the pre-school age, their social integration. At that time, children with problems with development support the necessary counseling, pedagogical-correctional and medical-social support.

Основные направления диагностики раннего возраста

Резюме

Раннее развитие (0-3) является очень важным периодом для развития нейро-психических функций в онтогенезе человека. Исходя из этого ранняя диагностика нарушений в развитии становится важной задачей. Ранняя комплексная диагностика состоит из трех блоков: социальный блок, медицинский блок и психо-педагогический блок. На каждом этапе активное участие родителей играет большую роль в решении психологических проблем, проблем со здоровьем ребенка и его индивидуальным обучением.

Rəyçi: dos.N.T.Hüseynova